

Světová politika ve 20. století (II.)

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

IX. Od druhé berlínské krize k odzbrojovacím jednáním

Za Chruščovova vedení Sovětského svazu existovala přímá úměra mezi gradací vnitřních problémů totalitního státu a vzestupnou agresivitou jeho zahraniční politiky. Mnohé halasné aktivity či riskantní rozhodnutí byly vyvolány permanentním zápasem sovětské elity o kontrolu a udržení moci. V červnu 1957 musel N. S. Chruščov čelit pokusu neostalinistické skupiny Malenkova, Molotova a Kaganoviče o vnitrostranický puč a i v následujících letech byl nucen brát ohled na různorodá klanová seskupení ve stranickém vedení. Proti jeho umírněnému reformnímu kursu, především v hospodářské sféře, vystupovali jak ekonomičtí fundamentalisté typu A. N. Kosygina, kteří i nadále prosazovali přednostní rozvoj těžkého průmyslu bez ohledu na skutečné potřeby země, tak stranický a ideologický aparát, obávající se ztráty svých dosavadních pozic. Část nomenklatury se postavila proti rehabilitacím obětí stalinismu. V dubnu 1957 zpochybnil předseda KGB Serov v korespondenci s generálním prokurátorem Ruděnkem politickou únosnost znovutevření politických procesů z 20. a 30. let. Rezervované stanovisko zaujala i armáda, kterou znepokojovaly Chruščovovy ne vždy kvalifikované snahy o změnu strategické doktríny či o omezení zbrojení, případně o vybudování teritoriálního mlčího systému. V roce 1958 přešel N. S. Chruščov do ofenzivy. Předně prosadil zrušení státních traktorových stanic a předání jejich strojového parku jednotlivým kolektivům, což byla snad nejradikálnější změna na sovětském venkově od těžké doby kolektivizace. V březnu se nechal zvolit do funkce předsedy rady ministrů a na květnovém plénu ÚV KSSS vystoupil s programem „chemie místo oceli“. V této záležitosti však narazil na bariéru rozhodného odporu, na které bude zařizován po příštích pět let. V souvislosti s přípravou XXI. sjezdu strany, který byl plánován na přelom ledna a února 1959, znášobil Chruščov svůj tlak vůči neostalinistům, kteří „infikování konzervatismem, brání realizaci leninské stranické linie“. Na druhé straně však nomenklatura podnítila novou vlnu represí vůči těm, kteří překročili striktně vymezený rámec kritiky „kultu osobnosti“. V polovině roku 1958 byla například obviněna z protistranické činnosti a trestně stíhána tzv. moskevská skupina S. Pirogova a kriminalizace demokratické opozice pokračovala i v následujících letech. Tento stálý vnitropolitický zápas, který byl ještě ovlivněn začínajícím sporem s Mao Ce-tungovou Čínou, měl být podpořen zdánlivě nekompromisní zahraniční politikou, jejíž případný úspěch mohl absorbovat kritickou aktivitu Chruščovových odpůrců. Paradoxním cílem této razance bylo navázání dialogu se Spojenými státy a dosažení

stability v mezinárodních vztazích s následným uvolněním prostoru pro pokračování vnitřních reforem. Tento kalkul do jisté míry připomínal diplomatickou taktiku císařského Německa vůči Velké Británii, ale usilovat o détente s holf v ruce nebylo vhodné jak na přelomu století, tak o padesát let později.

Druhá berlínská krize

V říjnu 1957 zaznamenal Sovětský svaz výrazný úspěch v dobývání kosmického prostoru. Ale nejen to, první umělý sputnik země vyvážel představu o převaze Moskvy v raketové technice a tedy i v nosičích jaderných zbraní. Pro Spojené státy byl sputnik vědeckou a vojenskou výzvou. Až daleko později CIA zjistila, že sovětský program výstavby odpalovačích polygonů pro mezikontinentální balistické střely měl značné zpoždění a ještě na sklonku padesátých let disponovaly sovětské ozbrojené síly pouze několika operačně použitelnými raketami dlouhého doletu. Naproti tomu pro střely taktického určení, jejichž výrobu podporoval i N. S. Chruščov, neměli Rusové vhodné základny v blízkosti Spojených států. Nebylo vůbec náhodné, že v sovětské vojenské literatuře a publicistice se začaly objevovat studie o globální strategii a například generál Lagovskij požadoval budování vojenských či námořních bází v různých částech světa, především v oblasti Indického oceánu a jižního Atlantiku. Existující strategickou nerovnováhu umocnilo rozhodnutí NATO z prosince 1957 o rozmístění amerických jaderných raket středního doletu v západní Evropě. Moskva se nejprve pokusila čelit hrozícímu nebezpečí tzv. Rapačského plánem na vytvoření bezjaderného pásma ve střední Evropě. Polský ministr zahraničí Adam Rapacki vystoupil s touto myšlenkou již 2. října 1957 a opět ji aktualizoval v únoru příštího roku, ale západní mocnosti ideu absence atomových zbraní v Československu, Polsku, Spolkové republice a v NDR striktně odmítly s poukazem na převahu Varšavské smlouvy v konvenčních silách.

Chruščov však byl odhodlán prosadit jednání o omezení zbraní hromadného ničení mezi Sovětským svazem a Spojenými státy za každou cenu a na podzim 1958 opět otevřel německou otázku. V listopadu vystoupil s návrhem na přeměnu Západního Berlína ve svobodné a demilitarizované město. Celý projekt byl podpořen hrozivě formulovaným ultimátem, které Moskva předala třem západním mocnostem 27. listopadu 1958. Požadovaná transformace Berlína měla být realizována do šesti měsíců. V případě nerespektování této lhůty měl Sovětský svaz předat své kontrolní kompetence na spojovacích komunikacích mezi Spolkovou republikou a Západním Berlínem příslušným orgánům NDR. Rada NATO sovětskou iniciativu negovala, ale Chruščov ji opakoval 10. ledna 1959, rozšířenou o nový návrh na uzavření mírové smlouvy s oběma německými

státy. Sovětský politik sledoval touto aktivitou několik cílů. Předně usiloval o zahájení zásadního rozhovoru se Spojenými státy, přičemž ultimativní hrozby měly dokumentovat velmocenskou sílu a rozhodnost Sovětského svazu. Dále zde byla stále možná dosáhnout prostřednictvím mírové smlouvy vyčlenění Spolkové republiky ze západoevropských a atlantických struktur. Změna statutu Západního Berlína by řešila i choulitovitu otázku neustálého odlivu východoněmeckého obyvatelstva, které přes otevřené sektorové hranice odcházelo do SRN. Tvrdá zahraničně-politická rétorika byla také adresována domácím kritikům, kteří stále Chruščova obviňovali z přílišného liberalismu. Několicrát opakovanou výzvu nemohl Západ ignorovat a tak 11. května 1959 začala v Ženevě další konference ministrů čtyř mocností o německé a berlínské otázce, která s téměř měsíční přestávkou trvala až do 5. srpna. Únavná diplomatická konverzace sice nepřinesla konkrétní výsledky jednání, ale západním mocnostem se alespoň zdařilo zmírnit kategorický tón sovětské-ale ultimata a zpochybnit jeho časový limit.

Vstřícný krok učinil prezident D. Eisenhower, který pozval N. S. Chruščova k návštěvě Spojených států. Ta se uskutečnila v druhé polovině září 1959 a do jisté míry skutečně přispěla ke zlepšení americko-sovětských vztahů. Eisenhower byl ochoten i k ústupkům v cause Západního Berlína a v Camp Davidu před svým hostem nahlas uvažoval o garancích OSN pro „statut svobodného města, které by bylo volně spojeno se západním Německem“. Další diskuse na toto téma měly být vedeny na setkání čtyř mocností v květnu 1960 v Paříži. Očekávaný summit se však nekonal, neboť na prvním máje sovětská protivzdušná obrana sestřelila poblíž Sverdlovska americké špionážní letadlo U-2 a následná válka slov přiměla Chruščova odvolat patřičnou schůzku. Spojené státy již delší dobu monitorovaly vzdušný prostor Sovětského svazu, ale ten až dosud neměl adekvátní prostředky odporu. Jeho proudové stíhačky nemohly létat ve velkých výškách a raketové komplexy země-vzduch nebyly až do roku 1959 připraveny k bojovému nasazení. Zdá se však, že rozhodnutí sovětského vojenského velení o použití rakety proti U-2 bylo mj. motivováno i snahou torpédovat začínající détente se Spojenými státy. Přes rozsáhlou propagandistickou kampaň však Moskva neměla zájem na skutečné konfrontaci, ale vzhledem k nadcházejícím prezidentským volbám v USA se rozhodla pokračovat v konverzaci o berlínské otázce až s příštím pánem Bílého domu.

Po volebním vítězství a inauguraci Johna Fitzgeralda Kennedyho Chruščov několikrát vyslovil své přání setkat se s novým prezidentem v nejbližším možném termínu. Tyto signály nebylo možné přehlédnout a Kennedy po konzultaci s A. Harrimanem, Ch. Bohlenem a L. Thompsonem podepsal 22. února 1961 dopis sovětskému vůdci, v němž souhlasil se schůzkou na konci května ve

Vídni nebo ve Stockholmu. N. S. Chruščov se rozhodl pro Vídeň a datum vrcholného setkání bylo stanoveno na 3. a 4. června.

Někdejší císařské město vytvořilo pro dvou denní rozhovory prezidenta Spojených států a předsedy Rady ministrů Sovětského svazu skvělou atmosféru, ale vlastní průběh summitu byl poznamenan chladem a příliš protikladnými stanovisky obou států. Chruščov vymezil tři okruhy aktuálních problémů – Laos, německá otázka a zákaz jaderných zkušek. Kennedyho více zajímala perspektiva americko-sovětských vztahů, takže první diskuse se týkala především obecných až filosofických námětů, především forem možného soužití dvou protikladných společenských systémů. Akademická konverzace pokračovala i po úterní oficiální snídani úvahami o středověku, a teprve krátce po jedenácté hodině se Chruščovovi podařilo stočit řeč na causu Západního Berlína. Shnul předchozí sovětské návrhy a opakoval základní tezi o mírové smlouvě s oběma německými státy se všemi důsledky pro rozdělené město. Novým prvkem byl souhlas Moskvy s případnými garancemi OSN a s přítomností symbolických jednotek čtyř mocností. Pokud Západ odmítne toto řešení, Sovětský svaz podepíše do 1. prosince 1961 separátní mírovou smlouvu s NDR. Kennedy neměl příliš velký zájem hovořit o německé či berlínské problematice a prosazoval spíše potvrzení dosavadního statu quo, ostatně po krachu dubnové invaze Castrovyých odpůrců na Kubu si nemohl dovolit jakoukoli koncesi vůči Kremlu. Nicméně se dotázal, zda ona avizovaná mírová smlouva bude znamenat omezení či znemožnění přístupu spojenečů do Západního Berlína. Chruščov se vyhnul přímé odpovědi s tím, že o konkrétních podmínkách provozu na spojovacích trasách se západní mocnosti budou muset dohodnout přímo s vládou NDR, která podle jeho slov byla „připravena zaručit všechna vaše práva“. Prezident reagoval odmlouvavě. Spojené státy nebudou jednat s východoněmeckou administrativou, a pokud by odešly ze Západního Berlína, zpochybnily by veškeré své závazky v Evropě.

V tomto okamžiku rozhovor vyústil ve vzrušenou výměnu názorů a Chruščov dokonce prohlásil, že má-li vzniknout pro Berlín třetí světová válka, nechtí vznikne okamžitě a nikoli v budoucnosti, kdy budou k dispozici ještě strážnější zbraně než dnes (v konečné redakci stenografického zápisu schůzky obě strany tento výrok zmírnily).

V závěru setkání Kennedy ještě jednou požádal Chruščova, aby oddělil záležitost separátní mírové smlouvy s NDR od problematiky kontrolního mechanismu na přístupech k Západnímu Berlínu, ale ten odmítl a opětovně potvrdil finální limit prosince 1961.

Chruščovovy vyhraněné a málo vstřícné postoje vyplývaly z chybného ocenění osobnosti Johna F. Kennedyho. Sovětský představitel pokládal amerického

prezidenta za mladého, nezkoušeného politika s intelektuálními ambicemi a tudíž nepraktického v džungli světového dění. V tomto svém názoru byl utvrzen tehdejší sovětským velvyslancem ve Spojených státech Mensikovem, který hlásil do Moskvy vždy jen to, co ústředí chtělo slyšet, například tezi, že Američané rozhodně nebudou bojovat za Západní Berlín.

Tyto mylné kalkulace zjevně podcenily jak J. F. Kennedyho, tak jeho nejbližší okolí. Ostatně scénář k německé otázce pro Viden zpracoval Dean Acheson. Po návratu z Rakouska pověřil prezident své spolupracovnice vypracováním návrhů možných reakcí Spojených států na očekávanou realizaci sovětských hrozeb. Kennedy poté zvolil radikální alternativu. V případě sebemenšího ohrožení spojeneckých práv v Západním Berlíně měla být do města vyslána americká tanková brigáda. Pokud by narazila na ozbrojený odpor Rusů, následně doval by jaderný úder vůči jedné ze sovětských vojenských základen na území NDR. Rozhodná demonstrace síly by dispozici účinné mezikontinentální rakety, neboť SSSR stále ještě neměl k dispozici účinné mezikontinentální rakety a Američané byli přesvědčeni, že by dokázali evropskou lokální válku udržet pod svoji kontrolou. Za současného stavu znalosti této problematiky je velmi obtížné rozhodnout, zda navrhované sílové řešení bylo myšleno skutečně velmi vážně či nikoli. V každém případě byla informace o této hrozbě alternativně záměrně postoupena zpravodajské centrále KGB. Aby byly rozptýleny veškeré pochybnosti, přednesl Kennedy 25. července velmi osvětlující formulovanou řeč o odchodání Spojených států udržet existující status quo Západního Berlína a jeho přístupových komunikací.

Chruščov reagoval okamžitě. Vědomí trvajícího deficitu ve schopnosti adekvátního odvetného úderu stále a účinně působilo. Mírová smlouva i s ultimátem byly odloženy ad acta a 5. srpna 1961 dostal W. Ulbricht zelenou k výstavbě zdi, která by oddělila východní část Berlína od spojeneckých sektorů, přičemž byl vážně varován před narušením západoberlínského teritoria. „Ani pět kilometrů nesmíte překročit hranice“. V noci z 12. na 13. srpna 1961 se berlínská zeď stala realitou. Spojovací cesty mezi Spolkovou republikou a Západním Berlínem nebyly nijak dotčeny. Kennedyho administrativa sice proti výstavbě zdi protestovala, ale ve skutečnosti se s její realitou brzy smířila, zvláště když jinak byly respektovány životní zájmy atlantického společenství. Spojené státy musely ovšem reagovat na znepokojení západoberlínské a německé veřejnosti. W. Brandt (1913-1992) adresoval Kennedymu silně kritický dopis a prezident nakonec demonstroval svoji solidaritu se Západním Berlínem. Vyslal do města viceprezidenta Johnsona a generála Claye. Poslali i tamní americkou vojenskou posádku o 1500 mužů. J. F. Kennedy navštívil Německo a Západní Berlín až v červnu 1963, kdy v blízkosti zdi proměl svůj slavný

projev o nedělitelnosti svobody: „Všichni svobodní lidé, ať už žijí kdekoli, jsou obyvateli Berlína... Jsem pyšný, že mohu říci – jsem Berlínčan.“

Betonový val se stal symbolem studené války, podstatně omezil živelnou emigraci východních Němců, ale na druhé straně stabilizoval situaci v celé střední Evropě. Okamžitkem jeho postavení Moskva ukončila hrátky s německou otázkou, akceptovala existenci dvou německých států i rozdělení Berlína. Napříště bude usilovat pouze o upevnění mezinárodního postavení NDR. Těžšíše Chruščovovy zahraniční politiky se po ukončení letité berlínské krize přesunulo na západní polokouli.

Jaderná strategie Kennedyho administrativy

Přední americký politolog a člen prestižní Rand Corporation Herman Kahn publikoval v roce 1962 knihu Přemýšlení o nemyšlitelném, ve které mj. analyzoval i různé alternativy vzniku jaderné války. Jednou ze zkoumaných možností byla i tzv. hra na kuře, kdy každá ze zúčastněných stran kalkuluje s protivníkovým odhadem míry rozumného rizika a s jeho finální ústupností. Pokud však obě strany použijí stejné „závazné strategie“, hra může skončit katastrofou. V první dekádě studené války Moskva bohatě těžila ze své větší ochoty riskovat ozbrojený konflikt. Americkému velvyslanci W. Bedell-Smithovi Stalin otevřeně přiznal: „Tak jako Západ, ani my nechceme válku, ale síla našeho postoje je v tom, že nám méně záleží na míru než Západu.“

Tato skutečnost ovlivnila i strategickou koncepci hromadné odvety (Massive Retaliation), která se v lednu 1954 stala nedílnou součástí zahraničně-politické orientace Eisenhowerovy vlády. Jedinou odpovědí na případnou agresi Sovětského svazu mělo být masivní nasazení jaderných sil Severoatlantické koalice a totální zničení protivníkovy vojenského a ekonomického potenciálu. Na tomto principu byla založena i Dullesova doktrína zatlačování komunismu, jejíž autor demonstrativně spolehal na odstrašující hrozbu nukleární apokalypsy.

Koncept hromadné odvety vycházel jak z předpokladu vojenské a technologické převahy Spojených států, především v jaderných zbraních a jejich nosičích, tak z faktické nezranitelnosti severoamerického území. Strategické síly USA skutečně disponovaly dostatečným počtem bombardovacích letounů velkého doletu B-52, jejichž první bojové formace se objevily v průběhu roku 1954. V téže době zahájil tým generála Bernarda A. Schrivera vývoj mezi kontinentálních řízených střel na kapalné palivo typu Atlas a Titan. v projekčních kancelářích společnosti Martin Marietta se rodila raketa středního doletu Thor, která byla poprvé testována již v roce 1957 a z podnětu ministerstva letectví byla zahájena realizace strategické rakety druhé generace systému

Minuteman. Pozemní armáda vyvíjela svou vlastní síť Jupiter s účinným doletem 2575 km.

Přijaté postulaty převahy o nezranitelnosti byly však zpochybněny vypořádkem od ním sovětské umělé družice Země v říjnu 1957. Moskva svým sputnikem odstartovala nejen letité soupeření obou supervelmocí v dobývání kosmického prostoru, ale prokázala i praktickou schopnost bezprostředního ohrožení Spojených států. Bez ohledu na tehdy ještě potenciální charakter této hrozby, ztratila strategie hromadné odvetvy racionální opodstatnění, neboť reálná perspektiva vzájemného zničení eliminovala význam jaderné války jako nástroje čisté praktické politiky. Vznikající rovnováha strachu vytvořila patovou situaci a na obou stranách bipolárního systému se objevily pokusy o její překonání.

Mezi politickými prioritami nového prezidenta Spojených států byly na jedním z předních míst revize dosavadních vojensko-strategických koncepcí a reorganizace zbrojních programů. Již ve svém prvním poselství z 30. ledna 1961 J. F. Kennedy požadoval nejen zdokonalení jaderné převahy a výrazné zvýšení výroby všech typů raketových střel, ale i posílení konvenčního arzenálu a jeho mobility. Leitmotivem inauguračního projevu byla snaha o pružný přístup ke všem domácím a zahraničním problémům, překonání existujících stereotypů myšlení i jednání, a to i ve vojenské oblasti. Kontury této kritiky se objevily i v Kennedyho knize Strategie míru, která byla vydána v roce jeho volební kampaně.

Prezidentův hlas souzněl s názory mnoha vysokých důstojníků a politologů, kteří na sklonku Eisenhowerova funkčního období otevřeně formulovali své výhrady vůči „hromadné odvetě“. S touto doktrínou polemizoval v knize Ne-spoléhlivá polnice generál Maxwell Davenport Taylor: „Mnohé události dokazaly její neúčinnost, zejména korejská válka, kterou Spojené státy nevyhrály, ačkoli měly zjevnou nukleární převahu. USA potřebují možnost volby. V době hrozící globální jaderné války nehrozí totální destrukce a je možné v nich zví-zbraněmi. Tyto omezené války nehrozí totální destrukce a je možné v nich zví-tězit, aniž by Spojené státy utrpěly vážné škody. Rovněž odstrašující moment konvenční výzbroje je věrohodnější a účinnější než u zbraní hromadného ničení, neboť ty již přerostly v prostředek vlastního odstraňování.“

Na Kennedyho Taylorova kniha silně zapůsobila a její argumenty bohatě využíval v předvolební kampani. Krátce po nástupu do Bílého domu jmenoval generála svým vojenským a zpravodajským poradcem a jeho prvním úkolem byla důkladná analýza příčin dubnového krachu v Zátoce svini.

V březnu 1961 byla pod záštitou ministra obrany Roberta McNamary zahájena revize klíčového dokumentu obranné koncepce předchozí vlády – Základů politiky v oblasti národní bezpečnosti. Výsledný dokument akcentoval nutnost

rozmanitých variant bojové činnosti v atomovém věku od malé lokální války až k nukleárnímu armagedonu. Měnilo se i pojetí globálního konfliktu. Dosa-vadní Jednotný společný operační plán Sboru náčelníků štábu, tzv. SÍOP (Single Integrated Operations Plan), obsahoval pouze jedinou variantu vojenských akcí – totální a zničující jaderný úder proti všem myslitelným cílům v zemích Varšavské smlouvy. Autoři uvedené studie navrhli oddělení rýze vojenských objektů protivníka od jeho městských aglomerací, maximálně šetřit civilní obyvatelstvo, udržení kontroly nad veškerou bojovou činností a uchování strategické zálohy pro případný druhý úder. Revidovaný SÍOP převzal tyto náměty a nové direktivy již poskytovaly možnost výběru mezi rýze cíleným útokem vůči strategickým bázím protivníka a úplným zničením jeho obranného potenciálu. Zásadním faktorem se stala schopnost druhého jaderného úderu, odtud i důraz na budování odolných raketových sil a na útočné nukleární ponorky. V tomto duchu byla i koncipována jaderná strategie Kennedyho administrativy, které se dostalo názvu doktrína pružné reakce. Její základní ideu přednesl Robert McNamara na počátku roku 1962 v Kongresu USA, podrobnější výklad poskytl ve svém únorovém vystoupení v Chicagu a komplexní prezentace doktríny se uskutečnila na květnovém zasedání NATO v Aténách. O měsíc později zrekapituloval obsahové jádro „pružné reakce“ v projevu na Michiganské univerzitě v Ann Arboru: „USA dospěly k závěru, že vojenskou strategií v pravděpodobné jaderné válce je pokud možno třeba chápat do značné míry stejně jako běžné ozbrojené operace v minulosti. Hlavním cílem v případě atomového střetu má být totiž ničení vojenského potenciálu nepřítel, a ne jeho civilního obyvatelstva. To jinými slovy znamená, že tím dáváme předpokládanému protivníkovi nejmocnější impuls, jaký si lze představit, aby upustil od úderu na naše města.“

Základním komponentem nové strategie byl tzv. odzbrojující úder, který byl doplněn odstupňovaným odstraňováním, kdy severoamerická jaderná síla měla zadržet či případně minimalizovat odvetnou reakci nepřátelské strany. V této souvislosti byla diskutována i ožehavá otázka prvního jaderného úderu a prezident tuto možnost nevyloučil. V březnu 1962 řekl Kennedy v rozhovoru pro časopis Newsweek: „Sovětský svaz si nesmí myslet, že Spojené státy nezasadí první úder, budou-li ohroženy jejich životní zájmy.“

Doktrína pružné reakce ovlivnila i dosavadní rozdělení rolí v atlantické strategii štítu a meče. Na zasedání Rady NATO v prosinci 1962 byla přijata zásadní změna, kdy mečem se nyní měly stát silné konvenční armády koalice, schopné čelit – pod ochranným štítem jaderných zbraní – branným silám Varšavské smlouvy. S novou globální strategií souvisela i rehabilitace omezené války, která byla opět chápána jako legitimní prostředek politického tlaku či

obranu lokálních zájmů. V souvislosti s „pružnou reakcí“ se v roce 1967 stala základem bezpečnostní politiky NATO tzv. Harmelova doktrína, která na jedné straně sledovala zachování přiměřené vojenské síly aliance nutné k odstranění agrese Varšavské smlouvy, ale na druhé straně usilovala o stabilitu mezinárodních vztahů v rámci bipolárního systému.

Prosazovaná vojenská koncepce vyžadovala značné investice do výstavby raketojaderného potenciálu Spojených států. První výsledky intenzivního zbrojení byly patrné již na sklonku roku 1962, kdy Američané mohli použít 200 mezikontinentálních nosičů. V hlubinách oceánů manévrovalo 10 nukleárních ponorek se 160 Polarisy a na letištích bylo připraveno 1650 bombardovacích letounů s adekvátní jadernou výzbrojí. Souběžně byly formovány mobilní artilerijské jednotky s konvenční palébnou silou, schopné rychlého přesunu do různých částí světa a okamžitého nasazení.

Současní strategického potenciálu Západu byly i jaderné prostředky Velké Británie a Francie. Britové vykoušeli svou první atomovou bombu 3. října 1952 na souostroví Monte Bello u severozápadního pobřeží Austrálie. V březnu 1957 uskutečnili roznět vodíkové nálože. První francouzská jaderná bomba vybuchla 13. února 1960 v Hamúdíji na Sahaře a měla sílu 60 až 70 kilotun TNT. Kennedyho vláda nebyla příliš nadšena samostatnou existencí západoevropského nukleárního programu a v souvislosti se strategií pružné reakce formulovala v květnu 1961 poněkud sporný návrh na vytvoření tzv. Mnohostranných jaderných sil NATO, které by však byly pod faktickou kontrolou Spojených států. Tato washingtonská iniciativa vyvolala zdřízlenlivou reakci ve Velké Británii a prudce odmítavou v de Gaullově Francii. Británie nakonec podlehla tlaku Američanů a premiér Macmillan se v prosinci 1962 sešel s Kennedyem v Nassau na Bahamách a dosáhl prezidentova souhlasu s vyzbrojením britských ponorek – operujících pod velením NATO – jadernými raketami Polaris. V perspektivě měly být tyto „stíny mořských hlubin“ převedeny pod plánované Mnohostranné jaderné síly. Zvláštní článek podepsaných dohod dovoľoval Britům i nezávislé použití raket, pokud by byly ohroženy jejich národní zájmy. Proti nassauským dohodám osvě vystoupil generál Charles de Gaulle, který je pokládal za důkaz nejen specifického vztahu Velké Británie ke Spojeným státům, ale i stále rezerovaného přístupu k evropské integraci. Proto také v lednu 1963 vetoval britskou příhlášku do EHS a ještě v témže měsíci podepsal s Konradem Adenauerem tzv. Elysejskou dohodu o integrování vojenských struktur NATO a demonstativně obnovila plnou suverenitu svého vlastního území. Rozpracovala i samostatnou jadernou strategii „všech azimutů“, jejímž smyslem bylo zaměření odstraňující síly proti „jakémukoli“ nebezpečí, přičázejícímu „odkudkoli“.

Pokusy o omezení jaderných zbraní

S prvním jaderným roznětem se zrodil i problém nečření, případně striktního zákazu zbraní hromadného ničení. Již na moskevské konferenci ministrů zahraničí SSSR, USA a Velké Británie v prosinci 1945 navrhla Moskva rezoluci o všeobecném zákazu jaderných zbraní. Byl to čistě instrumentální návrh, který byl namířen proti tehdejšímu atomovému monopolu Spojených států. Přestože ani Sověti nebrali svou iniciativu vážně – v téže době již rozjžděti vlastní nukleární program – Organizace Spojených národů ustavila Komisi pro výzkum atomové energie, které bylo uloženo připravit návrhy na vyloučení jaderných zbraní z výzbroje jednotlivých států. Washington tento projekt negoval a předložil v roce 1946 vlastní návrh – tzv. Baruchův plán. Jeho první verzi vypracovala skupina odborníků Státního departementu pod vedením Deana Achesona a Davida Lilienthala. Ti předpokládali vytvoření mezinárodní agentury, která by převzala kontrolu nad světovými zásobami uranu a řídila by také výzkum a výrobu štěpného materiálu. Tuto původní verzi doplnil vlivný finančník a politik Bernard Baruch (1870–1965) o principy mezinárodní inspekce a celý dokument předložil 14. června 1946 k posouzení Organizací spojených národů. Sovětský svaz osvě opomněl a svým postupem severoamerický koncept zablokoval. V atmosféře začínající studené války a za existence faktického monopolu jaderné zbraně v rukou Spojených států, nemohlo přirozeně dojít k jakékoli dohodě.

Až hrozba vzájemného zničení přiměla jaderné mocnosti k hledání oboustranně přijatelných kompromisů, které by snížily riziko nukleární války. Rovnováha strachu prosadila politickou koncepci vzájemné zdrženlivosti. Dne 5. srpna 1963 podepsali ministři zahraničních věcí SSSR, USA a Velké Británie Smlouvu o zákazu pokusů s jadernými zbraněmi v ovzduší, kosmickém prostoru a pod vodou. Pokus o omezení podzemních roznětí ztroskotal. Tato tzv. Moskevská smlouva měla časově neomezenou platnost a v dalších letech byla doplněna dalšími dohodami. Tak již v únoru 1967 byla v Ciudad de México signována Smlouva o bezatomovém pásmu v Latinské Americe. Důležitá Smlouva o nečření jaderných zbraní z 1. července 1968 vstoupila v platnost v březnu 1970. O sedm let později byla rozšířena o francouzský závazek a v roce 1992 připojila svůj podpis i Čínská lidová republika. Platnost této smlouvy byla v roce 1995 prodloužena na neurčito. Na sklonku 20. století „oficiálně“ vlastnilo jaderné zbraně pět mocností – USA, Rusko, Velká Británie, Francie a Čína, dále nástupnické státy Ukrajina, Bělorusko, Kazachstán a podle údajů CIA i Izrael, Indie a Pákistán, s největší převděpodobností i Jhoafriická republika. Velký otazník stále představuje Korejská lidové demokratická republika.

V únoru 1971 byla v Moskvě, Washingtonu a v Londýně parafována Smlouva o zákazu umístování jaderných zbraní a jiných zbraní hromadného ničení na dně moří a oceánů a v jeho podzemí. Sovětsko-americká Dohoda o opatřeních ke zmenšení nebezpečí vzniku jaderné války z 30. září 1971 sledovala odvrácení náhodného nukleárního konfliktu. V polovině července 1976 byla v Moskvě podepsána obdobná dohoda sovětsko-francouzská a 10. října 1977 sovětsko-britská. V atmosféře politiky „uvolnění“ uzavřely Spojené státy a Sovětský svaz v roce 1974 Smlouvu o omezení podzemních jaderných zkoušek. Všechny tyto smluvní závazky měly racionální jádro a staly se součástí mezinárodního právního systému, což se nedalo říci o mnoha sovětských „mírových“ iniciativách, které měly pouze propagandistický charakter. Mnohé aktivity byly adresovány především západoevropské veřejnosti, manipulovaly s její úřitou naivitou a sledovaly oslabení obecné vůle k obraně svobodného společenství.

Nedílnou součástí „odzhrojavacích programů“ bylo i jednání o omezení strategických útočných zbraní, které se ve formě americko-sovětských rozhovorů prosazovalo od listopadu 1969. O tři roky později, 26. května 1972, byla při bilaterální schůzce na nejvyšší úrovni v Moskvě, podepsána Dočasná dohoda o některých opatřeních k omezení strategických útočných zbraní (SALT 1 – Strategic Arms Limitation Talks) s platností do 30. října 1977 a Smlouva o omezení systému protiraketové obrany. Dočasnou dohodou vzaly obě supervelmoci na sebe závazek, že počínaje 1. červencem 1972 nebudou budovat nová stacionární odpalovací zařízení pro mezikontinentální balistické střely. Dohoda také na pět let zmrazila počet mezikontinentálních balistických raket na pozemních polygonech a stanovila stropy pro rakety odpalované z ponorek. Smlouva o omezení systémů protiraketové obrany (ABM – Antiballistic missiles) stanovila, že každá smluvní strana směla mít nejvýše dva protiraketové komplexy: jeden o poloměru 150 km pro ochranu hlavního města a druhý o stejném poloměru pro zabezpečení podzemních odpalovacích sil mezikontinentálních balistických střel. Dokument byl mj. i výsledkem kompromisu mezi Nixonovou administrativou a Kongresem, který radikálně zredukoval původní prezidentův návrh obranného protiraketového systému. Protokolem ke smlouvě o omezení systémů protiraketové obrany, který byl podepsán 3. července 1974, byl počet komplexu antiraket pro každou smluvní stranu snížen ze dvou na jeden. Platnost tohoto dokumentu nebyla časově omezena. Stanovení kvantitativních limitů pro nejničivější druhy raketových zbraní dvou vedoucích světových mocností bylo významným přispěvkem k omezení zbrojení a ke zmitnění rivality mezi SSSR a USA ve vojenské oblasti.

Na SALT 1 navázala jednání vztahující se k SALT 2. První kolo rozhovorů probíhalo od listopadu 1972. První etapa komplikovaných diskusí byla

ukončena podpisem Smlouvy o omezení strategických útočných zbraní (SALT 2). Dokument signovali ve Vídni 18. června 1979 Leonid Brežněv a prezident Spojených států James Carter (1924–). Týkal se mezikontinentálních balistických střel odpalovaných z pozemních základů (ICBM), strategických řízených střel na ponorkách (SLBM), nosičů leteckých strategických protizemních řízených střel (ASALM) a strategických bombardovacích letounů. Strop pro odpalovací zařízení a nosiče všech těchto zbraní činil u každé strany 2250 jednotek. Současně se Smlouvou bylo ve Vídni podepsáno i Prohlášení o zásadách a hlavních směrech budoucího sovětsko-amerického jednání o omezení strategických zbraní, v němž se obě vlády dohodly pokračovat v odzhrojavacím jednání ve smyslu přípravy SALT 3.

Zůstalo však pouze u podpisu, jelikož po sovětské invazi do Afghánistánu Kongres Spojených států smlouvu SALT 2 odmítl v létě roku 1980 ratifikovat. Celý tento proces zkomplikovala instalace sovětských jaderných raket SS-20 v zemích východního bloku a následné rozhodnutí proslincového zasedání Rady NATO v roce 1979 o rozmištění několika set amerických raket středního doletu v Západní Evropě. Americko-sovětské rozhovory byly obnoveny až v červenci 1982 a týkaly se snížení počtu strategických zbraní. (SALT 3, též START I – Strategic Arms Reduction Talks). Finální dohoda byla podepsána Michailem Gorbačovem a Georgem Bushem až v červenci 1991. Předpokládala redukcí jaderného arzenálu obou velmocí přibližně o jednu třetinu. Lisabonským protokolem z roku 1992 převzaly závazky SSSR nástupnické státy, tj. Rusko, Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina.

Po rozpadu Sovětského svazu byla v lednu 1993 podepsána v Moskvě mezi Ruskem a Spojenými státy nová smlouva START II, která na obou stranách výrazně omezila počty jaderných nosičů. Moskva by měla zlikvidovat 154 mezikontinentálních balistických raket RS-18 a RS-20 a Spojené státy všechny těžké rakety MX Peacekeeper. V srpnu 1999 disponovaly Spojené státy 550 balistickými střelami a Rusko 771, Američané měli 7250 jaderných hlavíc a Rusové 6250. Moskva však mezitím vyvinula a začala rozmišřovat nový typ vysoce účinné mezikontinentální rakety Topol, která se postupně stává páteří ruských strategických vojsk. K roku 2003 by Rusko mělo mít 3000 atomových hlavíc a Spojené státy 3500. Senát USA schválil smlouvu START II v lednu 1996, ruská дума v dubnu 2000, ale zatížila její ratifikaci podmínkou dodržení Smlouvy o omezení systémů protiraketové obrany (ABM) z roku 1972. Spojené státy totiž plánují vybudování nového národního systému protiraketové obrany proti tzv. zlovlným státům (Severní Korea, Irán), které již v blízké budoucnosti mohou svými raketovými prostředky zasáhnout americké území.

Jednání o omezení konvenčních ozbrojených sil

Jedním z výsledků Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) bylo zahájení jednání o omezení vojenské výzbroje. Rozhovory probíhaly v letech 1986 až 1989 ve Vídni a byly završeny podpisem Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě (S – KOS) na pařížském summitu nejvyšších představitelů Severoatlantické aliance a Varšavského paktu v listopadu 1990. V červenci 1992 byla Smlouva doplněna o tzv. Závěrečný akt jednání o počtech stavech osob v ozbrojených silách v Evropě a v listopadu téhož roku vstupovala v platnost prakticky na neomezenou dobu. Původní textatéhož dokumentu vznikala ještě v čase existence dvou vojenských bloků, ale po změnách ve střední a východní Evropě se jeho formulace změnila a nová politická realita byla vyjádřena metaforou o dvou skupinách států. Jejich konvenční výzbroj byla omezena a počty jednotlivých zbraní byly stanoveny tak, aby garantovaly vojenskou rovnováhu obou stran – tanky 20 000, bojová obrněná vozidla 30 000, dělostřelecké systémy 20 000, bojové letouny 6800 a vrtulníky 2000. Národní limity pro jednotlivé země byly určeny tak, aby ve svém souhrnu nepřekročily celkové stropy dané skupiny. Po rozdělení Československa mohla mít Česká republika 957 tanků, 1367 bojových vozidel pěchoty, 767 dělostřeleckých komplexů, 230 letounů, 50 vrtulníků a 93 330 mužů a žen ve zbraní (podle oficiální informace MNO měla ČR k 1. lednu 1998 948 tanků, 1238 obrněných vozidel, 767 dělostřeleckých systémů, 122 letounů, 36 vrtulníků a 58 343 příslušníků ozbrojených sil). Všechny účastnické státy Smlouvy se zavázaly do 40 měsíců od jejího vstupu v platnost zničit – pod kontrolou mezinárodních inspekčních týmů – přebytkující techniku. Do konce roku 1995 signatářské země S – KOS také zlikvidovaly více než 58 000 kusů nadpočetné výzbroje a snížily počty svých ozbrojených sil o téměř 1,3 milionu mužů.

Po přijetí České republiky, Polska a Maďarska do NATO požadovalo Rusko revizi Smlouvy o KOS. Argumentovalo zásadní změnou situace, kdy původní rozdělení signatářů do oněch dvou skupin se změnilo a tím byly porušeny jejich dosavadní limity. Zvýšené počty konvenční výzbroje rozšířené Severoatlantické smlouvy byly poté tzv. východním zemím skutečně kompenzovány. Další ruský požadavek se týkal změny tzv. křídlelích omezení v podhůří Kavkazu, kde Smlouva KOS povolovala rozmístění relativně nízkého počtu ozbrojených sil. Vzhledem k situaci v Čečensku prosadila ruská generalita částecnou revizi původního omezení zbraňových systémů v jižní části své země. Další vývoj směřuje ke zrušení již překonaného pojetí skupinového pojetí limitů a k prosazení individuální odpovědnosti 30 smluvních stran.

X. Od Evropských společenství k Evropské unii

Britská skepse vůči integrované Západní Evropě na sklonku 50. let umocnila de Gaullovo podezření o trvání specifického vztahu obou anglosaských mocností. Ve svém memorandu britské a severoamerické vlády z roku 1958 požadoval pro Francii statut velmoci, zcela rovnoprávné se Spojenými státy a Velkou Británií. Rozpačité mlčení Washingtonu a Londýna potvrdilo generálovovy obavy. V euroatlantickém společenství působila i nadále jaderná osa mezi Eisenhowerovou administrativou a konzervativní vládou Harolda Macmillana (1894–1986). Aktivní role Francie při vytváření Evropského hospodářského společenství byla tak motivována nejen hospodářskými důvody, ale i snahou o upevnění jejího mocenského postavení. De Gaullovo vytrvalé odmítání pozdějších britských žádostí o vstup do EHS mělo být trestem za transatlantické spojení. Brzy se také ukázalo, že Evropské sdržení volného obchodu sice postupně odstranilo překážky ve vzájemném obchodním styku svých členů, ale na rozdíl od EHS nestimulovalo jejich ekonomický rozvoj. ESSVO nemělo například společné finanční instituce, nezavedlo také jednotné vnější cło a z britského podnětu vyloučilo z volného obchodu zemědělské produkty. Od začátku 60. let bylo Londýnu zřejmé, že vytváření jakékoli alternativy vůči Evropskému hospodářskému společenství není racionální a prostřednictvím Západoevropské unie začal sondovat podmínky možného rozšíření původní „zakladatelské šestky“ EHS.

Osa Paříž – Bonn a ostrakizace Velké Británie

Generál Charles de Gaulle revidoval po skončení alžírské války dosavadní zahraničně-politickou orientaci Francie. Především uvolnil její jednostranné vazby k Severoatlantické koalici a prostřednictvím publikovaných úvah generála Aillereta v Revue de la défense nationale seznamil politickou veřejnost s novou vojenskou doktrínou Elysejského paláce. Strategie „obranu ve všech azimutech“ zdůraznila samostatnou roli francouzských ozbrojených sil – včetně nasazení vlastních jaderných prostředků, svobodnou volbu i uvnitř politických struktur NATO a zcela nezávislý přístup k mezinárodnímu dění. Generál nesouhlasil s bipolárním systémem mezinárodních vztahů a dominantní vliv obou supervelmocí měl být vyvážen silou evropské konfederace, budované na základech francouzsko-německého svazku. Francouzský prezident hovořil o Evropě národních států a o zachování jejich suverenity i v integrovaném celku. Přestože se de Gaullovy názory na budoucnost starého kontinentu